

השביל הזה מתחיל כאן

מה ישראלי
ב"שביל ישראל"?

(צילום: יובל בדולח)

רבים, ועשרות בלוגים העוסקים בחוויית ההליכה. ניתן למצוא גם יצירות אמנות, כתובות וויוזאוליות, ששביל ישראל שימש להן השראה. אולם למרות שפעת המילים שנאמרו עליו, הרי מהזווית האנליטית הוא עדיין נוכח-נפקד במידה רבה. רק מעטים התעמקו עד היום במשמעות מעשה ההליכה ובמסרים השונים והטעונים שמעביר קיומו הנייטרלי כביכול על החברה הישראלית. אלפי אנשים בשנה צועדים בכל השביל או בחלקו כלומר, מדובר במאפיין תקופתי המעיד על צורך קולקטיבי כלשהו. מהכתיבה ברשתות החברתיות, ממאמרי עיתונות על השביל וממעט מחקרי העומק שכבר ראו אור, עולה שההליכה בשביל ישראל היא חוויה משותפת מכוננת בעבור הצועדים. יתרה מזו, הבחירה דווקא במסלול זה ולא באחר אינה סתמית ואינה מקרית. כיום שביל ישראל הוא מעין אייקון חברתי ולאומי.

ל כאורה, שביל ישראל הוא שביל ותו לא. אמנם ארוך ומוכר מרוב השבילים בארץ (אורכו כ-1,200 ק"מ), אבל כל מהותו הפיזית היא של נתיב הליכה מעשה ידי אדם, חדש יחסית (נחנך ב-1995), המסומן בשטח בשלושה פסי צבע קטנים: כתום, כחול ולבן. ואולם, שביל ישראל הוא הרבה מעבר לכך: הוא "מקום" במובן העמוק ביותר, וההליכה בו היא מופע עשיר ועתיר משמעויות פוליטיות, חברתיות, כלכליות ותרבותיות. פיצוח הקוד של השביל מסייע רבות להבנת הישראליות העכשווית, שמקיימת יחסי אהבה-שנאה סימביוטיים עם הישראליות הישנה. שביל ישראל מתועד ומתואר רבות בכתובים מסוגים שונים המעידים על העניין הרב בו: ספרי הדרכה למטיילים וקובצי מפות, מאמרים, סקירות וכתבות בכל אמצעי התקשורת, אתרי אינטרנט

פרופ' תמר הרמן – פרופסור למדע המדינה באוניברסיטה הפתוחה ועמיתת מחקר בכירה במכון הישראלי לדמוקרטיה. תחומי עיסוקה: האקדמיים הם דעת קהל, חברה אזרחית ופוליטיקה ישראלית. זוכה פרס בהט על ספרה: שביל ישראל, דרכה של הישראליות החדשה-ישנה.

ההליכה והטיול בשיח הציוני והישראלי

להליכה בשביל ישראל עומק היסטורי. מאז העליות הראשונות היו הטיול והסיוור חלק מן האתוס הציוני החדש שהלך ונבנה בארץ. גם במובן זה מחדשי היישוב חוללו מהפכה תודעתית בתפיסה המסורתית היהודית ביחס ליציאה אל מחוץ לתחומי העיר, העיירה או הכפר שבהם התגוררו רוב יהודי הפזורה. הטעמים לכך היו סכנות אמיתיות שארבו ליהודים בדרכים וריחוקם של יהודים שנעו עצמאית מחוץ לתחומי המושב, מן הפיקוח החברתי והשליטה של מערכי הסמכות הדתיים והקהילתיים.

כחלק מעמדת הנגד לגלותיות, ובניסיונם המודע ליצור "יהודי חדש", אנשי העליות הציוניות של סוף המאה התשע עשרה ותחילת המאה העשרים העמידו את הטיול ואת ידיעת הארץ במוקד העשייה החינוכית שלהם. ההליכה ברגל

למטרת היכרות עם חלקי הארץ השונים, עם החי והצומח בה, ולא פחות מכך החשיפה של התלמידים לסגנונות חיים של המקומיים הלא-יהודים, היו חלק אינטגרלי מתכניות הלימוד בתקופת היישוב. כל זאת ככוונה מוצהרת לשנות את מערך הזיקות בין היהודי הארצישראלי, לבין האדמה והטבע. בכך, אפשר לזהות השפעות של תיאוריות חינוכיות ששורשיהן נעוצים עמוק בתורת החינוך האירופית, בעיקר בזו הגרמנית. יש לציין כי בתחילת המאה העשרים מוטיב "כיבוש הארץ ברגל" עדיין לא היה שיקול מרכזי בהצדקת הטיול. ואולם, מניע זה הלך והתחזק בד בבד עם התעצמות העימות בין יהודים לערבים והחרפת מאבק הבעלות על האדמה.

בתנועות הנוער החלוציות בארץ, שקמו בהמשך, היה הטיול הרגלי פרקטיקה כמעט מקודשת. הן הושפעו מאוד מפעולות נוער קודמות או מקבילות באירופה. (ראו מאמרו של גרטל בחוברת זו). מכאן קצרה הייתה הדרך להתפתחות אתוס הטיולים הצבאיים למחצה של הפלמ"ח ולמסעות שאת עקבותיהם הברורים ניתן לאתר עד היום בהליכה בשביל ישראל. ההליכה לצורך חישול הגוף והעמקת ידיעת הארץ הפכה לימים גם לאבן פינה בתהליך ההכשרה של חיילים בצה"ל, כהשלמה למרכזיות הטיול החינוכי מבית הספר היסודי ועד סיום התיכון. (ראו מאמרה של פלג בחוברת זו). הצעדות העממיות שפרחו בארץ בשלהי שנות ה-50 ובשנות ה-60 היו פן נוסף של אותה תפיסה של ההליכה כאקט בונה אהבת הארץ ומחזק לכידות חברתית.

שביל ישראל - שביל לאומי?

מקובל להתייחס אל שביל ישראל כשביל לאומי - הדבר נכון במישור התודעתי אך לא במישור הפורמלי. הוא שביל לאומי במובן זה שנתניבו קשור להיסטוריה או לנופים ובמובן זה שההליכה בו היא אמצעי להנחלת הסיפור הלאומי. הוא כולל נופים וטבע, אתרים היסטוריים ואתרי מורשת, אנדרטאות ומקומות שמהדהדים בזיכרון ההיסטורי הקולקטיבי שהוא בדרך כלל הזיכרון היהודי-ציוני. כך הוא מקרב אליו קבוצות מסוימות, אך מרחיק אחרות. ואולם במובן הפורמלי הוא עדיין חסר מעמד סטטוטורי כשביל לאומי. שלא כמקובל בעולם, אין לשביל מנהלת, שום גורם אינו מרכז תחתיו את כל חומרי הרקע, הרשימות, ההתכתבויות, הפרוטוקולים ושאר המסמכים על אודותיו. יתרה מזו, למעשה אין

מטיילים בשביל ישראל (צילום: יובל בדולח)

שום גורם שהשביל על כל היבטיו וצרכיו נמצא באחריותו. מדינת ישראל, בשונה למשל מהשלטון בארה"ב, בכריטניה, באוסטרליה ובמדינות נוספות אינה מממנת את כל הוצאות השביל, למעט את סימונו ותיחזוק הסימון. "יתמותו" המוסדית-ניהולית של שביל ישראל היא אחת הסיבות העיקריות לכך שאין בנמצא נתונים רשמיים עליו בנושאים בסיסיים למדי כמו על פי אלו שיקולים נקבע נתיבו, ומהו מספר ההולכים בו בשנה ומה המאפיינים שלהם.

נתיב השביל

שביל ישראל נמתח לאורך כאלף קילומטר מבית אוסישקין שבקיבוץ דן ועד בסמיכות לבית ספר שדה אילת. השביל לא חוצה את הארץ לאורכה בקו ישר אלא מתפתל לכיוונים שונים שלחלקם יש סיבות פוליטיות ותכנוניות. השביל הוא צירוף של שבילים שכבר היו קיימים עם קטעי חיבור חדשים ביניהם. בתהליך התכנון של התוואי נעשתה בחירה מודעת היכן יעבור השביל והיכן לא. העקרונות שהנחו את מתכנני השביל ובראשם אורי דביר היו:

רבגוניות – הרעיון המכוון של השביל היה לחשוף את ההולך בו למגוון הגדול ביותר של נופים, צורות יישוב ואנשים, תרבות ואתרים. מבחינה זו השביל הוא הצלחה גדולה ולראייה בשנת 2012 זכה שביל ישראל להכרה בינלאומית כשנבחר על ידי הירחון הנודע נשיונל ג'יאוגרפיק לאחד מעשרים מסלולי ההליכה הטובים ביותר בעולם.

בטיחות וביטחון – בעת התכנון הוקדשה מחשבה רבה לעניין השמירה על שלומם של ההולכים. מעיקרון זה נגזרה, למשל, ההחלטה להתרחק מן הקו הירוק ומאזורים המאוכלסים בצפיפות בערבים. ההתרחקות ממקומות יישוב ערביים בתוך תחומי הקו הירוק פגעה ללא ספק בעקרון הרבגוניות, אבל עוד יותר מכך בסיכוי שגם הערבים אזרחי ישראל יוכלו לראות בשביל ישראל

שביל "שלהם". גם עניין אי-חציית הקו הירוק היה מוקד לביקורת רבה לאורך השנים, ודביר וצוותו הואשמו לא פעם בשיקולים פוליטיים שמאלניים בעת קביעת התוואי.

הימנעות מכניסה לאזורי מגורים ויישובים עירוניים – עיקרון זה, שלימים נשחק, היה מרכזי מאוד בחשיבתו של דביר בעת תכנון המסלול המקורי, שכן הוא רצה להוציא את האנשים מאזורי מגורים ולעודדם לטייל בטבע. ואולם הוויתור על אזורים עירוניים לא התיישב עם עקרון הרבגוניות, שהרי גם העיר היא נוף וסביבת מגורים, שההתעלמות מהם מצמצמת את המגוון האנושי והגיאוגרפי שאליו נחשפים ההולכים בשביל. במיוחד רבה הייתה הביקורת על כך שהשביל אינו נכנס לירושלים, והיו אף שראו בכך כניעה לביקורות מבחוץ באשר לגיטימיות של ירושלים כבירת ישראל.

התחשבות בתנאי אקלים – המתכננים שאפו שיהיה אפשר ללכת בשביל כל השנה והדבר אכן אפשרי. ההולכים בשביל בגמליה אחת מעדיפים להתחיל בדרום בחורף כדי להגיע לצפון בימי החום, שם הטמפרטורות נמוכות יותר וזמינות המים גדולה יותר, ולהפך – להתחיל בצפון בקיץ ולסיים בחורף בדרום החמים והיבש.

לצד עקרונות אלה, השפיעו על נתיב השביל מראשיתו גם שותפויות למיניהן, ובעיקר עם רשות הטבע והגנים והקרן הקיימת וכך הצורך להתחשב במגבלות שטחי האש של צה"ל.

ההליכה בשביל כמסע חינוך

השביל הוא ממשות ומטפורה להווייה ולנפש של החברה הישראלית העכשווית. בניסוח אחר הוא "מסמך" ו"מסומן" כאחד. לכן העיון במה שמספרים לעצמם הצועדים בו, כמו גם הסיפור על אודותיו ששחים לעצמם מי שכף רגלם לא תדרוך בו לעולם, הוא בבחינת הדהוד לסיפור שמספרת לעצמה, על עצמה, קבוצת השדרה של החברה בישראל. בתקופה של הלון רוח ציבורי ציני,

מסע אופניים בשביל ישראל (צילום: אילן שחם)

בג'טר אֶזְרָקָא (צילום: יובל בדולח)

"שביל ישראל - התהלוכה" (צילום: אבי חי)

אילת כרמי ומירב הימן

"שביל ישראל - התהלוכה"

(צילום: אילן שריף)

המזים האמנותי "שביל ישראל, התהלוכה" הוא פרויקט משותף ורחב היקף של האמנויות מירב הימן ואילת כרמי, המתאר תהלוכת צועדים לאורך שביל ישראל. הוא הוצג לאחרונה במזיאון פתח תקווה (האוצרת: דורית גור אריה) כמיצב וידאו על גבי שלושה מקורות החלל. זהותם של משתתפי המסע - ספק נוודים, ספק שורדים או פליטים - אינה ברורה, שכן הם אינם נושאים סימנים מוגדרים של שייכות ושל זמן. הם מתקדמים בעזרת מתקנים משונים, המונעים את מגע כפות הרגליים בקרקע ויוצרים חוויית תנועה חריגה של ניכור בין הצועד לארץ. ההליכה הופכת לכוריאוגרפיה לוליינית ועתירת מאמץ, השאובה מתהלוכות קרקס או ממסעות צליינות של עולי רגל, שעוטים מכשירי עינויים כדי להעמיד במבחן את אמונתם. המזים בוחן את הקשר הטעון עם אדמת הארץ מבעד לטקס החניכה העכשווי של הליכה בשביל ישראל, הנטוע באתוס הציוני של כיבוש הקרקע ברגליים. התהלוכה הפולחנית-מורבידית מחצינה את הממד המעורער, ההזוי והקיצוני של הטקס. המסע, הכרוך במאמץ גופני גדול, מעלה על הדעת טקסי חניכה גבריים וצבאיים של סיבולת גופנית ונפשית, אלא שבשיירה נוכחות בעיקר נשים בגילאים שונים, הנדמות לכוהנות או לוחמות שלוקחות חלק בצעדת מחאה.

אילת. ציון זה מתברר כמקדם טוב בחיפוש עבודה, קצת בדומה לשירות צבאי ביחידה מובחרת, שכן יש מעסיקים הרואים בפרט ביוגרפי זה עדות לנחישות ולהיותו של המועמד "מלא הארץ". הנוכחות הכוללת של השביל בתודעה הציבורית היא מפתיעה ויש לו כבר מקום של כבוד בסיפור הישראלי-יהודי העכשווי. הדעה הרווחת היא שכו-ו-ל-ם הולכים בשביל ישראל, ואף על פי כן, לא כל המגזרים בציבור הישראלי צועדים בשביל במידה שווה. למשל אזרחי ישראל הערבים נמנעים כמעט לחלוטין מצעידה בו משום שלתחושתם הוא "מהדהד" את האתוס הציוני ואינו מתייחס באופן מכבד ומספיק לאתוס הלאומי הפלסטיני. ואולם לא רק העניין הלאומי מסנן את ההולכים בשביל ישראל. גם מבחינה כלכלית, השביל מתאים בעיקר למי שההכנסה מצויה בכיסו, בשל העלויות בפועל של ההליכה שהיא להלכה חינם. ראשית יש לפנות זמן להליכה ומי שנאלץ לעבוד למחייתו יום ולילה אינו יכול להרשות זאת לעצמו. שנית, בהעדר תחבורה ציבורית נוחה, לא כל שכן במהלך השבת, ההולכים נאלצים להשתמש בשירותים יקרים של מסיעים אל השביל וממנו. ואכן, מסביב לשביל קמה במרוצת השנים "תעשיית שביל" הכוללת מערך של מפעילי הסעות, הלנות, הטמנות מים ומזון והדרכה ברמות שונות של איכות ונוחות. הדבר הופך את השביל למעין מסנן על בסיס אמצעים כלכליים, שאינו חף מאינטרסים ומשיקולי רווח.

ביקורתי וחשדני כלפי מוסדות ומלאי תפקידים, מפליא כיצד כמעט כל ההולכים בו והכותבים עליו, ללא קשר לגילם, מינם, מידת דתיותם או חילונותם, עמדותיהם הפוליטיות, מאפייניהם החברתיים או מעמדם הכלכלי, רואים בו את כבואתה של ארץ ישראל היפה, ובהולכים - אנשים טובים באמצע הדרך. רובם המכריע של ההולכים מלאי התפעמות מהמסע המסוים הזה ומפליגים בשבחיו כחוויה משנת חיים. והם אינם היחידים הרואים בהליכה בשביל מהלך מכוון. גם אם הדבר נשמע תמוה, מקובל למדי כיום לציין בקורות חיים הנשלחים למעסיקים שהפונה הוא "שביליסט", כלומר מי שהלך או שהלכה את השביל מרן ועד

דף בולי שביל ישראל (באדיבות השירות הבולאי)

מצפה רמון (צילום: יובל בדולח)

בשביל ישראל היא מיצוי של ה"ישראליאנה" בת זמננו, המשלבת בין אינדיבידואליזם לקולקטיביזם, בין גלובליות למקומיות, בין מסורתיות ושמרנות למודרנה, בין אתנו-לאומיות ודתיות לבין חילוניות פסאודו-אוניברסלית ובין אהבת המולדת לסלידה מהממסדים למיניהם. יש בה גם מיזוג בין רווחה כלכלית ורדיפת מותרות לבין אנטי צרכנות וסביבתנות, בין חרדה מהמצב הצבאי, מדיני וכלכלי לבין ביטחון עצמי לאומי מופרז, ובין נטייה למצוא אפשרויות קיומיות נינוחות יותר מעבר לים לבין רתיעה מהגירה, ובין יומרה להכלה רחבה לבין הדרה שיטתית בפועל. במילים אחרות, אף שהצועדים רובם ככולם רואים בהליכה בשביל ישראל פעולה אינדיבידואלית ונייטרלית, היא בעצם מעשה טעון ערכית ופוליטית לצד זה או לצד אחר.

מה דוחף אנשים לצאת ולצעוד בשביל ישראל? החברה הישראלית-יהודית, שהצועדים בשביל הם דוגמה מהלכת שלה, תרתי משמע, סולדת כיום במופגן מכל מה ש"מריח פוליטי". בה בעת היא מאופיינת בחשש משחיקת הזהות הקולקטיבית הישראלית הישנה ובחיפוש זהות קולקטיבית חדשה. לכן השביל מתפקד כזירה נוחה שבה ניתן להתנתק מהפוליטיקה ומשאר התופעות המאוסות בחברה ולהתחבר לזהות קולקטיבית ייחודית, בלי הרבה רעשי רקע. ניתן לומר שההליכה בשביל ישראל ניזונה מהרצון לגשר על תחושת הניכור, לעתים עד כדי תלישות, בשל התרופפות ה"נוים" שעליהם הייתה תלויה הישראליות הישנה (חלוציות, אמון במנהיגים, השתייכות למסגרות כמו מפלגות וכיוצא באלה) וכן מעלייתו של גל ישראל-יהודי פטריוטי בעל גוון מסורתי-דתי על רקע האכזבה מהשיח האוניברסליסטי-מודרניסטי החילוני שהיה חלק מבסיס הצינונות הקלאסית. לא פחות מכך, אפשר לייחס את הפופולריות של ההליכה בשביל לחדיירה של תרבות פנאי שמתאימה בעיקר לשכבות המבוססות, שהליכות ארוכות מחוץ למרחב העירוני הן נדבך משמעותי בה. במובנים אלה ההליכה בשביל מגלמת התרפקות על עבר מודרני, ואסקפיזם מהווה. ■

מבחינה מגדרית וגילית יש בקרב הצועדים בשביל יותר גברים מנשים. קבוצת הגיל הכוללת היא של צעירים בני 20-29, וקבוצת הגיל השנייה בגודלה היא של בני 50-59, ששלב גידול הילדים כבר מאחוריהם והאמצעים הכספיים הדרושים להליכה בתנאי נוחות הם בהישג ידם. רוב הצועדים הם ילידי הארץ. אמנם רוב ההולכים הם חילונים, אבל הנוכחות של בני הצינונות הדתית על השביל כנראה גדולה מחלקם היחסי באוכלוסייה.

איך הולכים בשביל ישראל?

קיימות כמה צורות הליכה בשביל: הליכת השביל בגמיאה אחת, צעידיה של כולו לשיעורין, ואופן ההליכה שבו בוחרים רוב הצועדים: התמקדות במקטעים המעניינים והקלים יותר. מעבר לכך, רוב הצועדים הישראלים-יהודים מעדיפים לצעוד בחברותא, בניגוד להליכה היחידנית שמאפיינת את הולכי השבילים הארוכים בעולם. הקבוצתיות הזו דוחפת לקונפורמיות בולטת הן באשר לאופן ההליכה (לפי מקטעים שהוצעו במדריכים כתובים) והן באשר למשמעויות הקולקטיביות הרעיוניות-לאומיות של ההליכה בשביל. במילים אחרות, מה שהיה יכול להיות התנסות בהתרחקות מהאתוס הדומיננטי, הופך לחוויה משותפת, שמחשקת את ההולכים ומקבעת אותם בגבולות הנורמות והערכים המרכזיים של הישראליות העכשווית. יתרה מזו, העובדה שההולכים יחד הם לרוב דומים למדי זה לזה במאפיינים הסוציו-דמוגרפיים, האידיאולוגיים והכלכליים שלהם, יוצרת בפועל ביצור של גבולות מגזריים ואינה פותחת פתח להיכרות אמיתית עם "אחרים".

שביל חקלט

המחקרים מורים כי רבים מהישראלים נואשו מן הפוליטיקה והפוליטיקאים ומאוכזבים מדמות המדינה בעת הזו. לפחות חלקם מחפשים להם אפוא מפלט ומנוח במרחבים פיזיים ותודעתיים לא פוליטיים לכאורה, כמו שביל ישראל. מרחבים המציעים שלווה, שייכות ותקווה. אחרים מרוצים מהמצב והליכתם של אלה בשביל היא "חגיגה" של שייכות לכלל ולמדינה. במובן זה ההליכה